

M5170: MATEMATICKÉ PROGRAMOVÁNÍ

PETR ZEMÁNEK (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO)

Kapitola 1: Úvod

(verze: 20. prosince 2024)

Obrázek převzat z goo.gl/TBdxET

Cum enim Mundi universi fabrica sit perfectissima atque a Creatore sapientissimo absoluta, nihil omnino in mundo contingit, in quo non maximi minimive ratio quaequam eluceat.

/Jelikož uspořádání vesmíru je na nejvýše dokonalé a ve skutečnosti dílem nejmoudřejšího Stvořitele, neexistuje ve vesmíru zhola nic, z čeho by nevyzářoval nějaký princip maxima nebo minima./

Leonhard Euler (1707–1783)

Methodus inveniendi lineas curvas maximi minimive proprietate gaudentes, sive solutio problematis isoperimetrici lattissimo sensu accepti (1744; viz Additamentum 1 /str. 245/ dostupné na adrese goo.gl/9u4An2)

1.1 ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ

1.2 „OPAKOVÁNÍ“

1.3 NEOPTIMALIZOVA(TEL)NÝ HISTORICKÝ EXKURZ

Obecnou optimalizační úlohou můžeme rozumět problém nalezení takového bodu v dané (přípustné) množině, že v něm dané „účelové zobrazení“ přiřazující prvkům přípustné množiny hodnoty z $\mathbb{R}$ nabývá v jistém smyslu optima (max./min.), tj. úlohu

$$\mathbb{F}(x) \rightarrow \text{opt}, \quad x \in \mathbb{X}.$$

Řešením této úlohy rozumíme prvek $x^* \in \mathbb{X}$ takový, že

$$x^* \in \arg \text{opt}_{x \in \mathbb{X}} \mathbb{F}(x) := \{x \in \mathbb{X} \mid \mathbb{F}(x) \bowtie \mathbb{F}(y) \text{ pro všechna } y \in \mathbb{X}\}.$$

V některých případech ovšem není nutné (nebo možné) takový bod x^* najít a místo toho se spokojíme pouze s nalezením optimální hodnoty účelového zobrazení, tj. číslo

$$\mathbb{F}^* := \widetilde{\text{opt}}_{x \in \mathbb{X}} \mathbb{F}(x).$$

Takto formulované optimalizační úlohy můžeme podle charakteru neznámých veličin rozdělit do dvou skupin:

- funkční optimalizace ($\rightsquigarrow$ variační počet)
- parametrické optimalizace ($\rightsquigarrow$ matematické programování)

FUNKČNÍ OPTIMALIZACE

Přípustná množina = prostor funkcí (skalárních nebo vektorových) n -rozměrné proměnné definovaných na jisté množině $\Omega \subseteq \mathbb{R}^n$, s jistými vlastnostmi (spojitost, diferencovatelnost apod.) a splňujícími další (tzv. vedlejší) podmínky dané soustavou nějakých algebraických, transcendentních, diferenciálních nebo integrálních rovnic či nerovnic

Účelové zobrazení = funkcionál (tj. zobrazení přiřazující každé funkci z přípustné množiny prvek z $\mathbb{R}$)

V takovém případě tedy hledáme funkci z přípustné množiny, pro kterou daný funkcionál nabývá největší/nejmenší hodnotu mezi všemi funkcemi z přípustné množiny.

Např. mezi všemi funkcemi třídy $C^1[a, b]$ najít tu, jejíž graf je nejkratší spojnici bodů $A = [x_1, y_1]$ a $B = [x_2, y_2]$, tj.

$$\mathcal{J}[f] = \int_{x_1}^{x_2} \sqrt{1 + [f'(x)]^2} dx \rightarrow \min.$$

VARIÁČNÍ POČET (M6800; JARO 2018 + 2k, $k \in \mathbb{N} \cup \{0\}$)Johan Bernoulli, Acta Eruditorum (1696), viz goo.gl/26Fgvj

264

ACTA ERUDITORUM

JOH. BERNOULLI SUPPLEMENTUM DEFECTUS GEOMETRIAE Cartesianae circa Inventionem Locorum. Annotata quadam in Schediastmata Leibnitianum & Tschirnhausianum in ultimo Altorum Novemb. edita. De Complanatione superficierum Conoidicarum & Sphaeroidicarum. Problema novum Mathematicis propositum.

Quantum Geometriae incrementum accesserit, ex quo varie insectorum Methodi, inter quas Differentialis Calculus nemine invidente primas tenebat, incluserunt, mille inventorum exempla comprobant, quae, si verum dicere fas est, nostro hoc ævo, ut superiora taceam, etiamnum pro desperatis habebantur; quae modum ex plurimis modernorum Mathematicorum scriptis conicere licet. Non quidem defunt, qui meliora non edocti audacter nimis alieunt, nihil esse in tota mathesi pro quo communis Geometria a Cartesio aliusque tradita non sufficiat. Alii paulo æquioris iudicii ab ea infiniti tantum consideratione excludunt, & hac in parte ejus imbecillitatem lubenter agnoscunt, admittentes interim indiscriminatim omnia quae circa finitas & ordinarias quantitates versantur. Sed quid si ostendam, etiam hic multa desiderari, quae vulgarem Geometriam mirum quantum imperfectam relinquant?

Notum est, potissimum Cartesianae partem conscriptam esse pro inveniendis locis & natura curvarum, tanquam materia in Geometricis summi momenti: Notum vero etiam est, quod methodus Auctoris semper supponat, certam quandam dari relationem punctorum curva ad puncta in recta positione data quam axem vocat, pro qua relatione invenit æquationem algebraicam, unde curvae naturam & constructionem determinat. Verum si ex sola mutua relatione ipsorummet curvae punctorum (nullis aliis consideratis vel datis) natura vel constructio curvae eruenda sit, non video qua ratione id obtinere liceat per regulas Cartesii. Nec etiam methodus infinitesimalis ibi quicquam prestare poterit. Non itaque ingratum Geometris fore puto, si novam pro his & similibus mihi repertam esse, per solutionem unius vel alterius exempli ostendero.

Primum

MENSIS JUNII A. M DC XCVI.

269

ralem complanandi superficies omnes conoideas & sphæroidicas habentes axem ad basin rectum, & ex illis abscindendi portionem dato spatio five rectilineo five curvilineo æqualem, utrumque ope solius quadratricis vulgaris. Ubi monendum tamen est, quod in aliquibus, ut in sphaericis, conicis, conoidea, parabolica aliisque absolute & sine quadratrice id praestari possit. Hinc ænigma Florentinum non solum in superficie sphaerica, sed in quavis alia conoidea vel sphæroidica nullo labore & diversimode solvere licet. Hinc etiam emergit insignis conici recti proprietates, quam quia a nemine hactenus animadvertam scio, huc refero: Si super basiconi recti elevetur prisma rectum, habens pro basi figuram quamcunque five rectilineam five curvilineam, abscindet hoc prisma ex superficie conica portionem, quae erit ad basin prismatis, ut latus conici ad radium basis conici. Ex quo ultro patet, cuilibet spatio plano five quadrabili five non quadrabili posse sumi absolute spatium æquale ex superficie conici recti, & vicissim. Item omnis portio superficiei conica recte terminata a tribus pluribusve hyperbolis in cono factis, quorum axes sunt paralleli axi conici, est quadrabilis, utpote æqualis figuræ rectilineæ.

Problema novum ad cuius solutionem Mathematici invitantur.

Datis in plano verticali duobus punctis A & B (vid. Fig. 5) TAB. V. assignare Mobili M, viam AMB, per quam gravitate sua descendens & Fig. 5. moveri incipiens a puncto A, brevissimo tempore perveniat ad alterum punctum B.

Utharum rerum amatores infliguntur & propensiori animo ferantur ad tentamen hujus problematis, sciant non consultare in nuda speculatione, ut quidem videtur, ac si nullum haberet usum; habet enim maximum etiam in aliis scientiis quam in mechanicis, quod nemo facile crediderit. Interim (ut forte quorundam precipiti iudicio obviam eam) quamquam recta AB sit brevissima inter terminos A & B, non tamen illa brevissimo tempore percurritur; sed est curva AMB Geometris notissima, quam ego nominabo, si elapso hoc anno nemo alius eam nominaverit.

Ll 3

JOHAN-

Já, Johann Bernoulli, oslovuji nejbystřejší matematiky na světě. Není nic přitažlivějšího pro inteligentní lidi než čestný a náročný problém, jehož možné řešení přinese slávu a zůstane trvalým památníkem. Následující řady příkladů Pascala, Fermata atd. doufám, že získám vděčnost celé vědecké komunity tím, že před nejlepší matematiky naší doby postavím problém, který otestuje jejich metody a sílu jejich intelektu. Jestliže mi kdokoli sdělí řešení navrhovaného problému, veřejně prohlásím, že je hoden uznání.

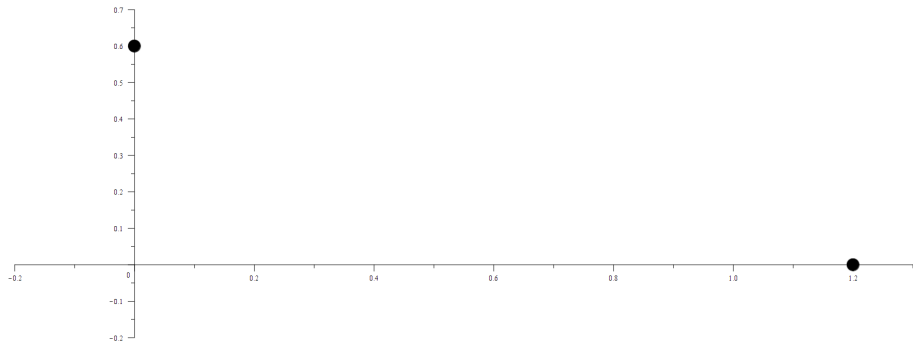
Obrázek převzat z goo.gl/UqiNUc

Problema Novum, ad cujus Solutionem Mathematici invitantur.

Datis in plano verticali duobus punctis A et B assignare mobili M viam AMB, per quam gravitate sua descendens et moveri incipiens a puncto A, brevissimo tempore perveniat ad alterum punctum B.

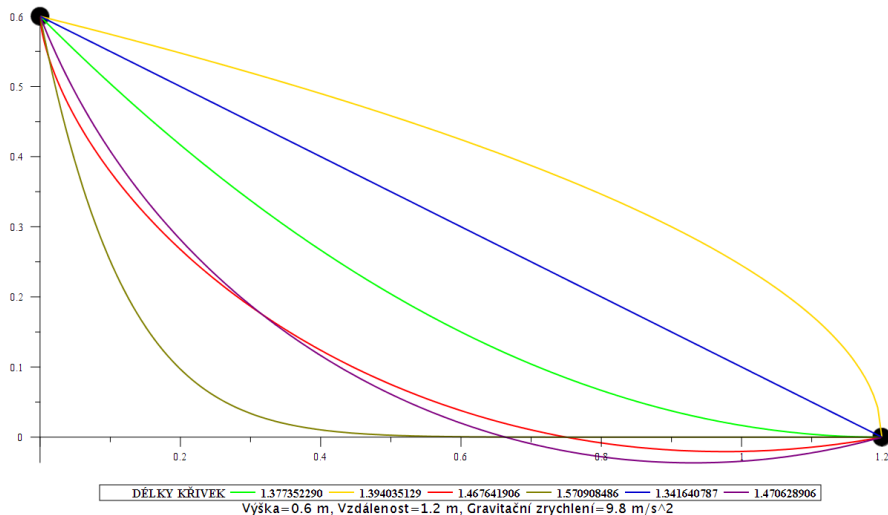
/Nová úloha, k jejímuž řešení se vyzývají matematikové: Nechť jsou dány dva body A a B ve svislé rovině. Určete křivku vyznačenou hmotným bodem, který startuje v bodě A a pouhým působením gravitace dosáhne bodu B v nejkratším možném čase (=brachistochrona)./

ÚLOHA O BRACHISTOCHRONĚ – VOLBA BODŮ

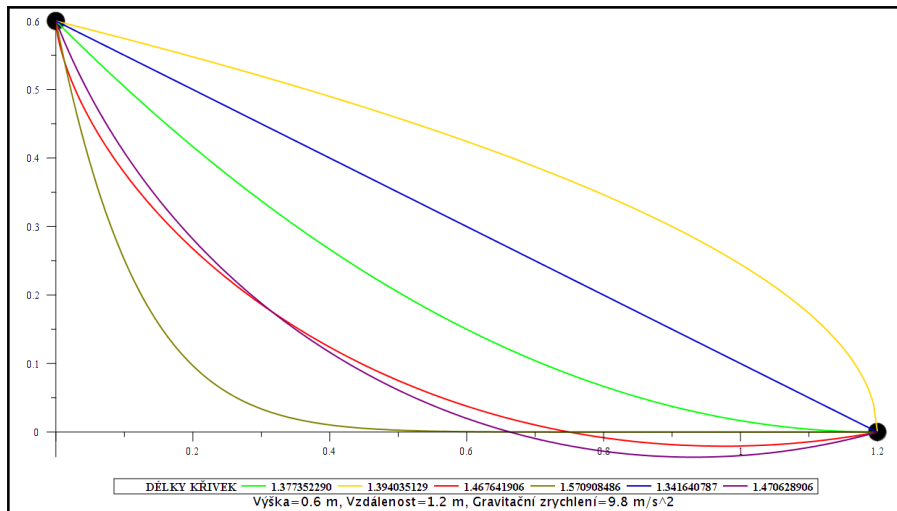

Výška=0.6 m, Vzdálenost=1.2 m, Gravitační zrychlení=9.8 m/s²

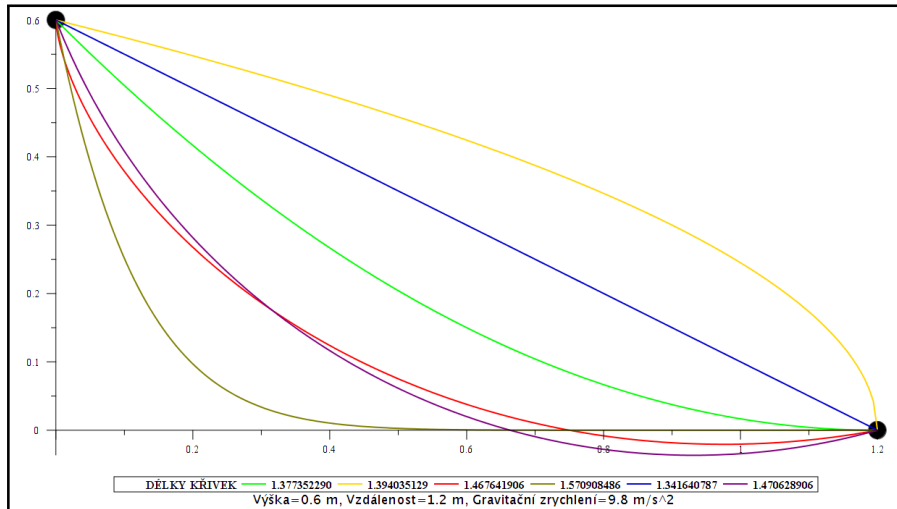
MOŽNÁ ŘEŠENÍ

ANIMACE

ANIMACE

KŘIVKA ["PŘÍMKA", 0.7824607963]

KŘIVKA ["PARABOLA1", 0.6683953784]

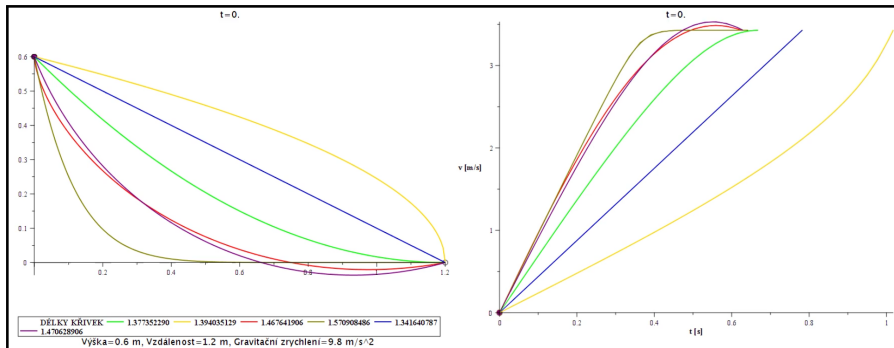
KŘIVKA ["PARABOLA2", 1.017818985]

KŘIVKA ["POLYNOM", 0.6406276898]

KŘIVKA ["KRUŽNICE", 0.6286226767]

KŘIVKA ["BRACHISTOCHRONA", 0.6243053388]

ANIMACE #2

KŘIVKA ["PŘÍMKA", 0.7824607963]

KŘIVKA ["POLYNOM", 0.6406276898]

KŘIVKA ["PARABOLA1", 0.6683953784]

KŘIVKA ["KRUŽNICE", 0.6286226767]

KŘIVKA ["PARABOLA2", 1.017818985]

KŘIVKA ["BRACHISTOCHRONA", 0.6243053388]

„NA ŽIVO:“ 02021A, ÚMS, PŘF MU

↑ Obrázek převzat z goo.gl/rV9esA

BVV – Pavilon A →

Obrázek převzat z goo.gl/hCHQc6

↑ BVV – Pavilon A

Obrázek převzat z goo.gl/EmGpzh

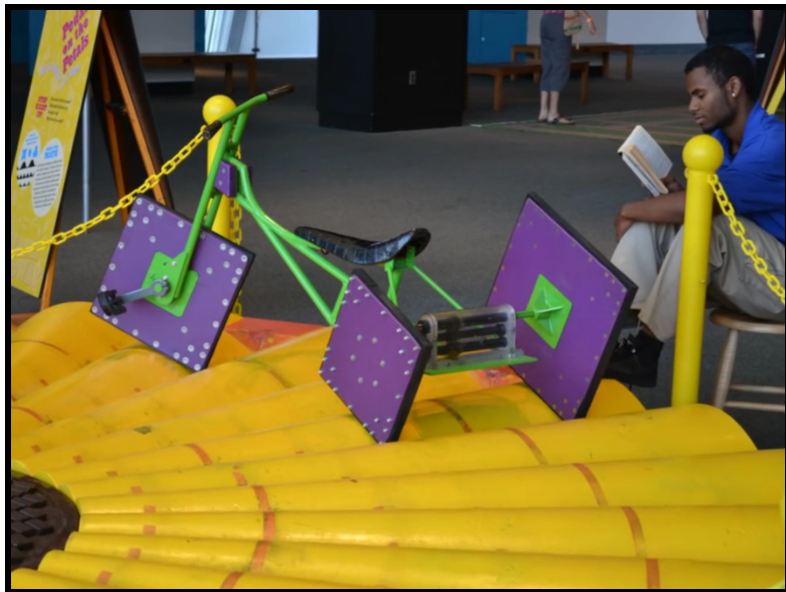

↑ Casa Milà (Barcelona © Antonio Gaudí)

Obrázek převzat z goo.gl/CAfYRe

Gateway Arch (St. Louis)

Video převzato z goo.gl/RSeshr

PARAMETRICKÁ OPTIMALIZACE

Přípustná množina = množina $X \subseteq \mathbb{R}^n$ vymezená jistými podmínkami danými soustavou nějakých algebraických nebo transcendentních rovnic či nerovnic

účelové zobrazení = reálná funkce f definovaná (alespoň) na přípustné množině. V tomto kontextu bývá (v závislosti na oblasti) funkce f označována jako účelová, cílová, ztrátová, nákladová, nepřímá užitková, užitková, energetická atd.

V takovém případě tedy hledáme bod $x^* \in X$, ve kterém daná reálná funkce f nabývá své nejmenší hodnoty mezi všemi body $x \in X$, tj. máme řešit úlohu

$$f(x) \rightarrow \min, \quad x \in X, \quad (1.1)$$

přičemž množinu X můžeme vyjádřit jako

$$X := \{x \in \mathbb{R}^n \mid g_1(x) \leq 0, \dots, g_L(x) \leq 0 \text{ \& } h_1(x) = 0, \dots, h_K(x) = 0\}$$

pro $K, L \in \mathbb{N} \cup \{0\}$ a dané funkce $g_1, \dots, g_L, h_1, \dots, h_K$, tj. hledáme

$$x^* \in \arg \min_{x \in X} f(x) = \{x \in X \mid f(x) \leq f(y) \text{ pro všechna } y \in X\}.$$

Úlohu (1.1) pak čteme jako: Najdi bod x^* , v němž reálná funkce f dosahuje nejmenší hodnoty (tj. minima) mezi všemi body $x \in D(f) \subseteq \mathbb{R}^n$, které vyhovují soustavě L nerovností

$$g_1(x) \leq 0 \quad \& \quad g_2(x) \leq 0 \quad \& \quad \dots \quad \& \quad g_L(x) \leq 0$$

a soustavě K rovností

$$h_1(x) = 0 \quad \& \quad h_2(x) = 0 \quad \& \quad \dots \quad \& \quad h_k(x) = 0.$$

Případně můžeme místo (1.1) řešit „pouze“ úlohu

$$f^* = \inf_{x \in X} f(x) \tag{1.2}$$

(1.1) vs. (1.2)

Řešení úlohy (1.1) pak není nic jiného než nalezení vrstevnice funkce f na úrovni f^* .

Další
klasifikace

Úlohu (1.1) navíc můžeme rozdělit do dvou subkategorii

- úlohy bez omezujících podmínek (tzv. volné extrémy), tj. $X = \mathbb{R}^n$, např. $x^2 + 1 \rightarrow \min$
- úlohy s omezujícími podmínkami (tzv. vázané extrémy), tj. $X \subsetneq \mathbb{R}^n$, např. $x \cos y \rightarrow \min$, $[x, y] \in [-5, 5] \times \mathbb{R}$.

Co již známe?

1.1 ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ

1.2 „OPAKOVÁNÍ“

1.3 NEOPTIMALIZOVA(TEL)NÝ HISTORICKÝ EXKURZ

Definice 1.1

Bod $x^* \in X$ nazveme bodem globálního minima funkce f na X , přičemž $X \subseteq D(f)$, tj. řešením úlohy (1.1), pokud $f(x^*) \leq f(x)$ pro všechny $x \in X$. Bod $x^* \in X$ nazveme bodem lokálního minima funkce f na X , neboli lokálním řešením úlohy (1.1), jestliže existuje takové ε -okolí bodu x^* , tj.

$$\mathcal{O}_\varepsilon(x^*) := \{x \in \mathbb{R}^n \mid \|x - x^*\| < \varepsilon\}, \quad \varepsilon > 0,$$

že $f(x^*) \leq f(x)$ pro každé $x \in X \cap \mathcal{O}_\varepsilon(x^*)$.

V případě ostrých nerovností hovoříme o ostrých globálních/lokálních minimech. Analogicky definujeme globální/lokální (ostrá) maxima.

Jak je najít?

Věta 1.2
(Fermat)

Nechť pro funkci $f: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ existují všechny parciální derivace 1. řádu v bodě x^* , ve kterém má funkce f lokální extrém na $\mathbb{R}^n$. Potom x^* je stacionárním bodem funkce f , tj.

$$\text{grad } f(x^*) = \begin{pmatrix} f_{x_1}(x^*) \\ f_{x_2}(x^*) \\ \vdots \\ f_{x_n}(x^*) \end{pmatrix} = 0.$$

Věta 1.2a

Má-li funkce $f : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ v bodě $x^* \in \mathbb{R}^n$ a nějakém jeho okolí spojitě parciální derivace 2. řádu, $\text{grad } f(x^*) = 0$ a symetrická $n \times n$ (Hessova) matice

$$\nabla^2 f(x^*) = \left(\frac{\partial^2 f}{\partial x_i \partial x_j}(x^*) \right)_{i,j=1,\dots,n}$$

je pozitivně definitní, pak bod x^* je bodem ostrého lokálního minima funkce f na $\mathbb{R}^n$.

Jak se pozná pozitivní definitnost?

Platí také opačná implikace? Jak se pozná pozitivní semidefinitnost?

Existence globálních extrémů?

Věta 1.3

(Weierstrass)

Nechť $X \subseteq \mathbb{R}^n$ je kompaktní množina a $f : X \rightarrow \mathbb{R}$ je spojitá funkce na X . Pak funkce f nabývá své největší a nejmenší hodnoty na X (tj. globálních extrémů).

Dokážeme extrémy „lokalizovat“?

Věta 1.4

Nechť $X \subseteq \mathbb{R}^n$ je kompaktní množina a funkce $f : X \rightarrow \mathbb{R}$ je diferencovatelná na X . Pak f nabývá svého maxima a minima na X buď ve stacionárním bodě ležícím uvnitř X nebo v některém hraničním bodě množiny X .

Praktické?

Věta 1.5

Nechť $f, g_1, \dots, g_m$ jsou funkce třídy C^1 na otevřené množině $\mathcal{U} \subseteq \mathbb{R}^n$, kde $m \in \{1, \dots, n\}$. Uvažme množinu $\mathcal{M}$ danou jako

$$\mathcal{M} := \bigcap_{i=1}^m \{x \in \mathbb{R}^n \mid g_i(x) = 0\} \subseteq \mathcal{U},$$

přičemž vektory $\text{grad } g_1(x), \dots, \text{grad } g_m(x)$ jsou lineárně nezávislé (a tedy nutně $m \leq n$) pro všechna $x \in \mathcal{M}$, tj. Jacobiho matice

$$DG(x) = D(g_1(x), \dots, g_m(x))^T = \begin{pmatrix} \frac{\partial g_1}{\partial x_1}(x) & \dots & \frac{\partial g_1}{\partial x_n}(x) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{\partial g_m}{\partial x_1}(x) & \dots & \frac{\partial g_m}{\partial x_n}(x) \end{pmatrix} \in \mathbb{R}^{m \times n}$$

má plnou hodnost, tj. $\text{rank } DG(x) = m$. Je-li bod $x^* \in \mathcal{M}$ lokálním extrémem funkce f na množině $\mathcal{M}$, pak existují taková čísla $\lambda_1^*, \dots, \lambda_m^* \in \mathbb{R}$ (tzv. Lagrangeovy multiplikátory), že x^* je stacionárním bodem Lagrangeovy funkce

$$L(x, \lambda^*) = f(x) + \sum_{i=1}^m \lambda_i^* g_i(x),$$

tj. $\text{grad}_x L(x^*, \lambda^*) = 0$ neboli

$$\frac{\partial f}{\partial x_j}(x^*) + \sum_{i=1}^m \lambda_i^* \frac{\partial g_i}{\partial x_j}(x^*) = 0 \quad \text{pro všechna } j = 1, \dots, n.$$

Co je množina $\mathcal{M}$? Množina

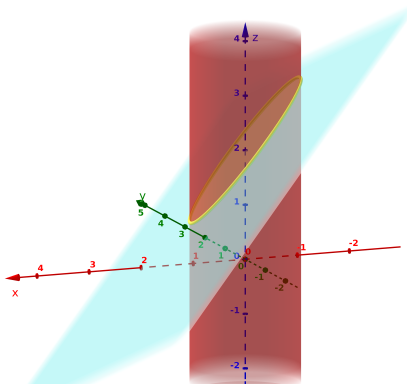
$$\{x \in \mathbb{R}^n \mid g_1(x) = 0\}$$

obvykle představuje nadplochu, tj. „útvár“ dimenze $n - 1$. Přidáním další nadplochy dostaneme

$$\{x \in \mathbb{R}^n \mid g_1(x) = 0\} \cap \{x \in \mathbb{R}^n \mid g_2(x) = 0\},$$

což bude mít dimenzi $n - 2$ atd. Tedy $\mathcal{M}$ bude $(n - m)$ -dimenzionální plocha v $\mathbb{R}^n$.
Např.

$$g_1(x, y, z) = x + y + z - 2, \quad g_2(x, y, z) = x^2 + y^2 - 1$$

Věta 1.6

Co znamená, že x^* je stacionárním bodem funkce $L(x, \lambda^*)$?

Nechť $f, g_1, \dots, g_m$ jsou funkce třídy C^2 na otevřené množině $\mathcal{U} \subseteq \mathbb{R}^n$, kde $m \in \{1, \dots, n\}$. Uvažme množinu $\mathcal{M}$ danou jako

$$\mathcal{M} := \bigcap_{i=1}^m \{x \in \mathbb{R}^n \mid g_i(x) = 0\} \subseteq \mathcal{U},$$

přičemž vektory $\text{grad } g_1(x), \dots, \text{grad } g_m(x)$ jsou lineárně nezávislé pro všechna $x \in \mathcal{M}$. Jestliže pro bod $x^* \in \mathcal{M}$ existují multiplikátory $\lambda_1^*, \dots, \lambda_m^* \in \mathbb{R}$ takové, že platí následující podmínky

- (i) Lagrangeova funkce $L(x, \lambda^*)$ má v bodě x^* stacionární bod, tj. $\text{grad}_x L(x^*, \lambda^*) = 0$,
- (ii) Hessova matice $\nabla^2 L(x^*, \lambda^*)$ je pozitivně definitní na

$$\begin{aligned} \text{Ker}(\text{DG}(x^*)) &= \text{span}\{\text{grad } g_1(x^*), \dots, \text{grad } g_m(x^*)\}^\perp \\ &= \bigcap_{i=1}^m \{x \in \mathbb{R}^n \mid x \perp \text{grad } g_i(x^*)\}, \end{aligned}$$

pak funkce f má v bodě x^* ostré vázané lokální minimum.

Poznámka

K tomu, aby bod x^* byl lokálním vázaným extrémem není nutné (ale postačující), aby byl současně lokálním extrémem funkce $L(x, \lambda^*)$. Avšak je-li x^* vázaným lokálním minimem, nutně $\nabla^2 L(x^*, \lambda) \geq 0$ na $\text{Ker}(\text{DG}(x^*))$.

1.1 ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ

1.2 „OPAKOVÁNÍ“

1.3 NEOPTIMALIZOVA(TEL)NÝ HISTORICKÝ EXKURZ

Leonid Vitaliyevich KANTOROVICH (1912–1986)

George Bernard DANTZIG (1914–2005)

William KARUSH (1917–1997)

Harold William KUHN (1925–2014)

Albert William TUCKER (1905–1995)

Fritz JOHN (1910–1994)

Moritz Werner FENCHEL (1905–1988)

R. Tyrrell ROCKAFELLAR (★1935, viz goo.gl/kvDL8y)

*V této oblasti (na rozdíl od některých jiných) není klíčové rozlišovat mezi **lineární** a **nelineární** úlohou, ale mezi **konvexní** a **nekonvexní** úlohou.*

KONVEXNÍ ANALÝZA

V případě $X \subseteq \mathbb{R}^n$ představuje bod x^* v úloze (1.1) optimální řešení (strategii, též návrhový vektor aj.) tzv. matematického programu (IT?!)

Matematické programování (M5170)

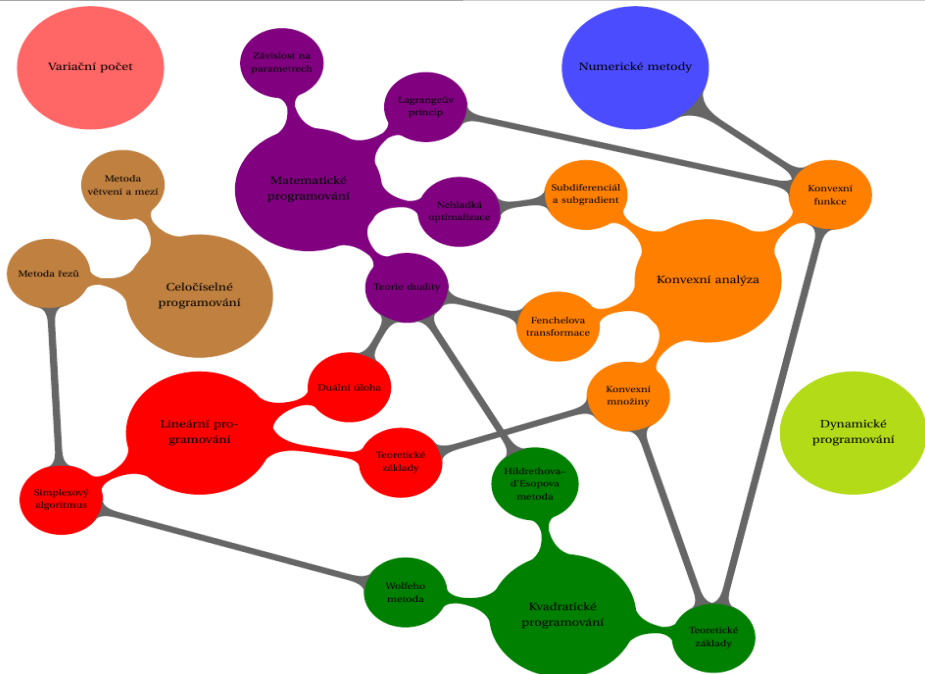

Lineární programování
(M411/0)

Kvadratické programování

Celočíselné programování
(M8150)

Optimalizace (M0160; každý jarní semestr)

LITERATURA

-
- O. Došlů,
- Základy konvexní analýzy a optimalizace v $\mathbb{R}^n$*
- , Masarykova univerzita, 2005.
-
-
- M. Hamala,
- Nelineárne programovanie*
- , druhé vydání, Alfa, Bratislava, 1976.
-
-
- A. Sucharev, A. Timochov, V. Fedorov,
- Kurs metodov optimizacii*
- , Nauka, Moskva, 1986.
-
-
- R. Rockafellar,
- Convex Analysis*
- , Princeton University Press, New Jersey, 1970.
-
-
- S. M. Sinha,
- Mathematical Programming – Theory and Methods*
- , Elsevier, Delhi, 2006.
-
-
- W. Sun, Y.-X. Yuan,
- Optimization Theory and Methods – Nonlinear Programming*
- , Springer, New York, 2006.
-
-
- D. Bertsekas,
- Nonlinear Programming*
- , Athena Scientific, Belmont, 1999.
-
-
- D. Bertsekas, A. Nedic, A. Ozdeglar,
- Convex Analysis and Optimization*
- , Athena Scientific, Belmont, 2003.
-
-
- D. Bertsekas,
- Convex Optimization Theory*
- , Athena Scientific, Belmont, 2009.

Konec.